

Aleksandar Panov

(Italy, University of Bologna, Department of Translation and Interpreting; Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences)

From “We Drink, We Sing with Recklessness” to “the Drunkenness of a Nation” to “They Drink and Sing” to “Where There’s Singing and Drinking”

Abstract: The article attempts at an analysis of the evolution of a significant motif in the Bulgarian literature of the last quarter of the 19th century – the motif of “we drink, we sing with recklessness”. The author traces its manifestations in various works of literature, cinema and mass culture from the time of its origination to the present day. The main focus is on shedding light on the ritual nature of drinking and singing as facilitators of liminal transitions that affirm basic human values and comparing them with the social structure of everyday life.

Александър Панов

(Италия, Университет в Болоня, Департамент по устен и писмен превод; Институт за литература при Българската академия на науките)

От „Пием, пеем буйни песни“ през „Пиянството на един народ“ и „Те пият и пият“ до „Щом се пее и се пие“

Поводът да се замисля над проблема, очертан в заглавието на тази статия, дойде напълно случайно. Бях на конференция в град Казанлък и, както се полага в такива случаи, домакините бяха организирали просалян банкет. Но тъй като нашата група беше сравнително малка, а залата на ресторанта – голяма, организаторите бяха направили смесено парти, в което участваха и хора от града. Разбира се, имаше ди-джей и когато вечерта понапредна, се развихри див купон. Естествено, музиката беше според масовия вкус, т.е. предимно попфолк. По едно време се заслушах и в съзнанието ми проникна една твърде позната формула – „Щом се пее и се пие, то е ясно, че сме ние.“ Точно тогава работех над статия, с която исках да участвам в една престижна международна конференция, посветена на изгнаничеството като политически, културен и литературен феномен. Темата на доклада ми беше „Мотивът „немили-недраги“ в българската литература от последната четвърт на XIX век“. Организаторите бяха препоръчали темата за емиграцията и изгнаничеството да се разгледа през призмата на теорията на Виктор Търнър за лимиалността. И тъй като аз също съм привърженик на тази теория, приех предизвикателството с удоволствие.

Както читателят вече се е досетил, в основата на моите разсъждения залегнаха някои знакови текстове от българската литература на XIX век – „На прощаване в 1868 г.“ (където за пръв път се появява словосъчетанието „немили-недраги“), „В механата“ от Христо Ботев, повестта „Немили-недраги“ от Иван Вазов и „Арменци“ от П. К. Яворов. Във всички тези текстове неизменно присъства дочутата с края на ухото формула: „пием – пеем“. Към тях, разбира се, трябва да добавим и прословутото „пиянство на един народ“ от романа на Вазов „Под игото“, защото и в тази книга пиенето и пееването заемат достойно място. Да припомним само разсъжденията на разказвача в гла-

вата „Силистра йолу“, където надълго и нашироко се обяснява на какво се дължи този странен феномен – буйно веселие по време на робството.

Няма да повтарям разсъжденията си от предишната статия за ролята на пиенето и пеенето като част от лиминалния преход и тяхното значение за осъзнаване на универсалните човешки ценности в процеса на формиране на националната общност. Тук ми се иска да поразсъждавам върху отношението между лиминалност и „социална структура“ в последващите периоди на националната история. Защото проблемът продължава да възниква в различни етапи от сложния път на българското общество към модернизация. Както и върху факта, че този проблем упорито продължава да се проявява в устойчивия образ „пием-пеем“.

Дванайсет години след излизането на „Немили-недраги“ (1883) и пет години преди появата на „Арменци“ (1900) в авторитерното списание „Мисъл“ е отпечатана книгата „Бай Ганю“ на Алеко Константинов (1895). Във втория очерк от втората част, „Бай Ганю прави избори“, отново виждаме все същата сценка: кръчма, в която героите, заели се да осъществяват важна от гледна точка на модерната национална държава задача – избори – се впускат в бурно веселие, много приличащо на това в кръчмата на Странджата, а и на онова в кръчмата на гара Скобелево. С други думи, прият и петят:

Музика! Да описвам ли тази музика, която цяла нощ се е подвизавала в кръчмата на Топачоолу, пред която самият кръчмар се е кълчил и пял: „Вангелито чевре шило, на чеврето съгрешило, я гръмни, боже, удари ме, по-скоро прибери ме.“ Да описвам ли на крака заспалия цигулар с цигулка, лениво опряна едва ли не на корема му? Да ви казвам ли за кларинетиста, който или съвсем не свири, или пък като бесен ще надуе кларнето, ще издуе лицето си, ще изпъкнат жилите на шията му, ще изпъкнат кръвясалите му очи и струва ти се, че още малко напън, и една страшна епилепсия ще смае слушателите? Не, няма да ви описвам музиката, защото мисля за достатъчно да ви кажа само, че тези музиканти бяха а la Бай Ганю.

И още:

Кой? Бай Ганю ли? Ами че ако бай Ганю не обича музиката, кой други ще я обича? Кой други е можал да внуши на циганите, сиреч музикантите, такъв респект към себе си, както бай Ганю? Само като им мигне с око, погледнете вий какво става с тия цигани! Огън! Огън! Завий оная ти цигулка, запищи онзи ти кларинет!

Снагата ти е топола,
на мойто сърце кат два кола.

На фустана ти тигеля
изгори на мен джигеря...

– Сус бе, ченгене! Не ща аз любовни! На ракия ми свири! – извика им бай Ганю и тракне с чашата по масата. Почнат „Каран-каранфилчето“, бай Ганю тракне с чашата, спрат. Почнат „Не щеме ний богатство“ – пак тракне с чашата. Обърнат на „Зелен листец“. „Ха, видяхте ли сега! Е-е-е-е-х! Гел, кефим, гел!... – и бух шишето в земята или в прозореца... Е, кой е майсторът на тия работи? И веднъж ли е било, дважд ли е било?

(„Бай Ганю на гости“)

В последния цитиран откъс има един интересен детайл, който би могъл да ни послужи като ключ към разбирането на проблема. Споменати са две песни, свързани с името на Стефан Стамболов. „Не щеме ний богатство...“ е творение на самия Стамболов, който, както знаем, е съавтор в „Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова“ – стихосбирката, предназначена да служи като своеобразна богослужебна книга на ли-

миналния преход от робство към свобода.¹ Известно е по разкази на очевидци, че когато Ботевата чета слиза на Козлодуйския бряг, запява „Не щеме ний богатство...“, а не някоя от Ботевите песни, макар той да е войводата. Това не само говори за изключителната популярност на Стамболовия текст, но и пряко изразява основната идея на лиминалния преход – отказ от материалното и възприемане на висшите духовни ценности:

Не щеме ний богатство,
не щеме ний пари. А искаме свобода,
човешки правдини.

Но ето, че Бай Ганю траква с чашата по масата и музикантите спират. Засвирват „Зелен листец“ – песента, за която се твърди, че била любима на късния Стамболов по време на неговите гуляйджийски моменти. И в „Бай Ганю се върна от Европа“ „Зелен листец“ също е спомената. Не символизира ли тази подмяна знаковия преход, извършен в социалните функции на пиенето и пеенето в българското културно пространство?

Описанията на сцени с пиене и пеене продължават с устойчива периодичност в знакови произведения на българската литература. Ще ги намерим у Елин Пелин („Герациите“, „Летен ден“), у Чудомир, у Йовков... Нека погледнем към едно също така знаково описание в Йовковия разказ „Другоселец“. В сюжета на този разказ двете обществени фази – делничната и лиминалната – се сменят направо мигновено. В началото на разказа полският пазач въвежда в кръчмата един уплашен селянин и съобщава на кмета, че го е заловил, докато кончето му пасяло в ечемика на един от присъстващите. Веднага избухва негодувание, основано на чисто делнични съображения – непознатият е посегнал на труда на хората. А трудът, както знаем, е сърцевината на това, което Търнър нарича „социална структура“, в която материалното, социалните йерархии, грижата за дома и семейството са първостепенни ценности (срв. Търнър/Turner 1999).

Достатъчно е обаче в кръчмата да влезе нов посетител и да каже, че отвън има паднал кон, за да се извърши лиминалният преход – селяните на мига забравят за материалните си притеснения и незабавно проявяват солидарност, грижа и съпричастност към нещастieto на другоселеца. Това, че селянинът е непознат, е важно условие за проявата на лиминалността – съпричастието е показано като универсална ценност, а не като оказване помощ на близък човек.

Другоселецът излиза и започва да се суети около кончето си. Селяните съчувствено го наобикалят и започват да дават разни съвети. Някой дори се досеща и донася комат хляб и парче сирене. Постепенно обаче интересът към чуждото нещастие започва да отслабва. Посетителите се връщат в кръчмата, където писва гайда. И започва познатият процес на пиене и пеене. Така сякаш се оформят два свята – единият вътре, а другият извън кръчмата. В единия свят се пие и пее, а в другия човекът и неговото конче изживяват своята трагедия. Знаков е финалът на разказа:

Другоселецът остана сам. Нито имаше кой, нито можеше някой да му помогне. Той клекна до падналия кон. После седна, взе главата му и я тури на коленете си. Гледаше го едно око голямо, препълнено с мъка и вътре в него светеха лъчите на звездите.

Както знаем още от митологията, звездите са символ на космическия ред, израз на онези универсални ценности, заради които се извършва лиминалният преход. Ще срещнем техния образ винаги, когато стане дума за световната хармония – нека си припомним само Ботевото „звезди обсипят свода небесен“. Но този космически порядък остава там, отвън, отразен в окото на умирация кон, към което е насочен единствено

---

¹ Виж повече за структурата на „Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова“, както и за нейната социална функция в моята монография Панов 2012, както и в споменатата по-горе статия.

погледът на неговия стопанин. Другите са вътре – те пият и пеят... Това пиене и пеене силно напомня на Ботевото „крещим, но щом изтрезнеем, забравяме думи, клетви“. Лиминалният преход е завършил без резултат, без припомнените ценности да се пренесат в социалната структура.

Тук е мястото да се върнем към началото на разказа: „Като на всеки празник, кръчмата се пълнеше с хора.“ Важната дума в това изречение е „празник“. Както знаем, животът на традиционното общество отчетливо се разделя на два дяла – делник и празник. И именно празникът е времето, в което обичайно се извършват т.нар. ритуали на прехода, т.е. преминаването от социална структура към лиминалност.² И фактът, че именно по време на празника този преход се е оказал неуспешен, има символично значение.

Логичен завършек на тази поредица от сценки, изобразяващи пиене и пеене, напълно лишени от ритуален смисъл, представлява разказът на Чудомир „Произшествие“. Ето какво можем да прочетем в него:

Към полунощ разкривените столове на Ламбовата кръчма правеха последни усилия да задържат върху себе си двамата приятели. На няколко пъти ги подкани Ламбо да си отиват вече, но те бяха загубили и слух, и зрение. Дако Гуменият, полулегнал върху масата, каканижеше в непозната гама през нос:

Де е Ботев...

Де е Левски...

Де е Стефан... Караджата...

И след всеки стих главата му се чукаше ритмично в ръба на масата. А Писан Кольо, застанал насреща като разкопан фараон, гледаше някъде в пространството и не можеше да каже гък.

Интересното тук е, че песента, която пее Дако Гуменият, не е нито любовна, нито дори „на ракия“, а е отново националистическа – призовават се Ботев и Левски. Ако се замислим за времето, в което се случва описаното „произшествие“, няма как да не съобразим, че това е същото време на „родно изкуство“, на поредиците романи за Велика България и за славните борби за национално освобождение. Тънката ирония на Чудомир е поставила цялата тази националистическа активност в контекста на един раздърпан от котките джигер в пояса на мъртвопияния почитател на Ботев и Левски.

Както се вижда, пиенето и пеенето напълно са загубили своя празнично-ритуален характер и са паднали до обикновено битово пиянство. Което обаче не им пречи, поне по форма, да поддържат илюзията за идеологическа и ценностна активност – пеят се или националистически („Бай Ганю“, „Произшествие“), или традиционно фолклорни песни („Другоселец“). Проблемът е в това, че лиминалният преход или съвсем не се извършва, или се извършва формално, а при връщането към социалната структура, актуализираните от него ценности на идеологическата спойка между членовете на общността, напълно се забравят. С други думи, ритуал на прехода въобще не е имало.

Няма да минат обаче дори десет години и ситуацията ще се промени коренно. Извършва се знаковата промяна на 9 септември 1944 г. и способността на лиминалният преход да създава идеологически ценности започва да се цени високо. Нещо повече – новата власт сякаш напълно забравя, че лиминалната фаза е само временно състояние на обществото. Все пак хората живеят нормално не по време на ритуала, а по време, ко-

---

² Според Т. Ив. Живков празникът е част от социалната активност на етноса, при която между членовете на общността се актуализира идеологическата спойка между тях, временно изтласкана в условията на делника и се препотвърждават основните ценности, управляващи живота на общността. Срв. Живков/Zhivkov 1981.

гато властва социалната структура с нейните йерархии, основани на принципа *повече – по-малко*, с делничните грижи за прехраната, с дома и семейството, със статусните различия и, разбира се, с труда като център в ценностната система на делничното живеене.

Новата тенденция обаче е точно противоположна – всичко трябва да се подчини на лиминалните ценности, а делничните се обявяват за „еснафщина“, ако не и направо за контрареволуция. Тук е важно да припомним, че всичко това се случва, защото трябва да се промени същността и съдържанието на обществената ценностна система. Това, което до момента е включвала тя – любов между хората, съпричастност, стремеж към духовност и душевна хармония, спазване на божествените закони и установения още в митологичните времена космически ред – трябва да се замени с ценностите на Партията, с вярата в комунистическото бъдеще, с пролетарския интернационализъм и с нравствения кодекс на комуниста. Който впрочем включва и „революционната бдителност“, както и класовата борба срещу „бившите хора“.

Най-важната промяна обаче е свързана със самото сърце на връзката *социална структура – лиминалност*: труда. До този момент трудът е бил ценностният център на делничната фаза на обществения живот. И тази негова ценност води до почти пълното му ритуализиране: в традиционното общество всяка по-значителна трудова дейност следва строг ритуален алгоритъм, в който фолклорът – пеене и думане – заема важно място.³ Само че трудовият ритуал не е ритуал на прехода, в който се осъществява преминаване от „тук“ към „там“, т.е. от ценностите на социалната структура към ценностите на лиминалната фаза. Трудовите ритуали съществуват, за да реализират на практика ценностите, припомнени по време на прехода към лиминалност и така да съдействат за тяхното поддържане в обществената практика, за да не се окаже безплодно връщането от лиминалната фаза към социалната структура.

Комунистическата власт отхвърля идеята за делничния (макар и ритуален) характер на труда. За нея е изключително важно той да престане да се мисли в материални категории – заработка, заплата, издръжка на семейството, а да се изнесе изцяло в идеологическата сфера. Петилетки, съревнования, ударници, почини – това са все ритуални практики, призвани да идеологизират труда и да го превърнат в лиминална ценност. Най-високото отличие в Народна република България вече не е орденът за храброст, не е дори и Димитровската награда или орденът „Георги Димитров“. Най-високото отличие е званието „Герой на социалистическия труд“ – едно напълно оксиморонно словосъчетание, доколкото на една плоскост се поставят сърцевината на всекидневните добродетели и тези на героичните.⁴

Променя се, разбира се, и цялата празнична система. На мястото на традиционните празници като Коледа, Великден, Гергьовден и др. се настаняват Първи май, Девети септември, Октомврийската революция. А за да не стане грешка, някои от традиционните празници променят същността си – Гергьовден става Ден на овчаря, Кирил и Методий (без титлата Свети) – Ден на Славянската писменост (къде без славянството,

---

³ Фолклористите са единодушни, че редуването *делник – празник* в традиционното общество не разделя обществения живот на две независими една от друга половини, а образува специфично единство в т. нар. трудово-ритуален цикъл, като всяко от двете състояния е невъзможно без другото, както двете страни на един лист хартия не могат да съществуват една без друга. Срв. Живков/Zhivkov 1981.

⁴ Цветан Тодоров раздели добродетелите на героични и всекидневни. Героичните предписват такъв модел на поведение, при който човекът е готов да жертва живота – своя и на другите – само и само да възтържествува идеята. В известен смисъл за героя смъртта в името на идеала стои по-високо от живота. При всекидневните добродетели, които Тодоров определя като *достойнство, грижа и духовна дейност*, насочени към себе си (достойнство), към другия (грижа) и към цялата общност (духовна дейност), животът е първостепенната ценност. Но животът разбран не като биологично съществуване, а като осмислено и пълноценно битие. Срв. Тодоров/Todorov 1998.

включващо братския Съветски съюз) и др. От старите празници остава единствено Нова година, доколкото тя в традиционния календар е преминавала под знака на Коледа и затова има сравнително неутрален характер. А е и удобна, защото поради близост във времето с нея може да се замени Коледата.

Но най-важно от всичко е усилието целият живот да се вкара изцяло под знака на лиминалността. Всичко делнично, всичко битово става „еснафство“. Дори нормалните човешки чувства като любов, тъга, мъка от загубата на близък човек може да се допуснат, само ако са „наши“, т.е. любовта да води до брак с „другарка“, готова да крачи редом с „другаря“ по пътя към светлото комунистическо бъдеще.

Всичките тези промени, разбира се, не могат да минат без съответните ритуални практики. За да се идеологизира, целият живот трябва да се ритуализира – митинги, събрания, манифестации... Тече един безкраен ритуал, в който няма място за нищо делнично. В тези ритуални практики за пръв път нашата устойчива двойка *пием – пеем* се разделя. Пиенето не е забранено, дори напротив – в Сталинската епоха е почти задължително, но минава някак в сянка, зад затворените врати на резиденциите и частните домове. А обикновените хора са приканвани към трезвеност. Пеенето обаче се развива. Неговата способност да формира общности на базата на споделени преживявания се оценява много високо от властта. Тази оценка обаче има и своята обратна страна – песните отчетливо се разделят на „наши“, които са разрешени, и „вражески“, които са строго забранени. В началото „вражески“ са основно буржоазните и националистическите, но на един по-късен етап, когато и комунистическата партия също поема пътя на национализма, „вражески“ се оказват „чуждите“, най-вече сръбските попфолк песни, които пък, за зла участ, се ползват с огромна популярност сред населението.

Целият този напън обаче се оказва напълно безплоден. И не защото е насилствен – повечето от промените в обществения живот протичат малко или повече насилствено (да си припомним покръстването на българите). Основната причина е в това, че животът не може да върви само под знака на лиминалността. Както вече казахме, двете фази на обществения живот са напълно невъзможни една без друга и се предполагат една друга. Нямаше да има нужда от лиминалните преходи, ако по време на делничното живеене не се забравяха фундаменталните ценности на битието, което води до нуждата от тяхното припомняне.⁵ От друга страна, без фазата на социалната структура, която да поддържа живота във всички смисли на тази дума – продължаване на рода, биологично оцеляване, социални институции, обмен на информация, формиране на различен вид общности – лиминалната фаза би била невъзможна.

Опитът един от двата члена на двойката да бъде елиминиран, неминуемо води до неизбежен провал. По-лошото обаче е друго. Този безплоден опит доведе до пълно изпразване на лиминалността от социален смисъл. Фалшивите ритуали доведоха до отращване от ритуалността въобще. Поне що се отнася до ритуалите на комунистическата власт. А от друга страна, насилственият атеизъм и забраната на традиционните ритуали доведе до тяхното почти пълно маргинализиране и формализиране. Те започнаха да се изпълняват, защото „така се прави“, а не защото по време на тяхното протичане се осъществява истински лиминален преход към фундаменталните битийни ценности. И в резултат на всичко това се оказа, че делничните, „еснафските“, ценности останаха без алтернатива в живота на обикновения човек, единственото, на което той може да се оп-

---

⁵ „Това става, както често казват ндембу, защото те са „забравили“ тези сенки, които не са само техни предшественици, но и непосредствени прародители на целия род. [...] Една от социалните функции на лечебните ритуали, включително *исома*, е „да ги накара да си припомнят“ тези сенки.“ Търнър/Turner 1999: 87. „И паметта се пазела. Оттук произтича и значението на певеца, пазителя на паметта и твореца на славата; него навсякъде го почитали.“ Веселовский/Veselovskiy 1940: 237.

ре. В името на тези ценности този човек вече е готов да пожертва всичко онова, което ритуалите на прехода искат да утвърдят чрез периодично припомняне – любовта и солидарността между хората, съпричастието, милостта...

Прекрасен пример за илюстрация на току-що направения извод е филмът „Вилна зона“ (сценарист Георги Мишев, режисьор Едуард Захариев). Той е подходящ и защото в него също можем да видим проява на нашия основен сюжет *пием – пеем*.

Във вилата на семейство Йонкови се подготвя празник. Това обаче е много особен празник – изпращане на новобранец. Този празник стои някъде по средата – между традиционните и комунистическите. И в двете празнични системи го няма, но пък е разпространен много устойчиво сред населението. Доколкото отиването в казармата има същината на инициация, той би могъл да се припознае като част от традиционната празнична система. Доколкото пък казармата е място, където бъдещият строител на комунизма може да преуспее в „бойната и политическата подготовка“, за да е готов да защитава своята социалистическа Родина, комунистическата празничност също би била склонна да го приеме. Да си припомним речта на другаря Недев, в която той пожелава на новобранеца успехи в бойната и политическата подготовка. С други думи, празникът има сериозен идеологически потенциал и би могъл да изпълни ролята на лиминален преход, по време на който да се припомнят и утвърдят ценности, временно изгласкани на заден план в условията на делника.

Само че какво виждаме на екрана? Едно пълно тържество на делника – вниманието на всички е концентрирано само в яденето, зимнината, уреждането на изпити при задочно следване, доставка на строителни материали и т.н. С развитието на действието идват и по-сериозни изпитания – закъснелият за тържеството новобранец се появява и съобщава, че се е оженил, на което майка му отговаря, че е направил огромна грешка, защото не е взел дъщерята на началника. Темата за любовта продължава с опита на една пищна съседка да съблазни неопитния новобранец, както и с тромавото ухажване между Задочника и една от съседките, прикрито под маската на затваряне на буркани за зимнина.

Показателен е фактът, че по време на този празник пиенето и пеенето нещо не вървят, въпреки че баджанакът Минчо специално е донесъл акордеон. Налага се домакинята, едва ли не насила, да кара гостите да запеят популярната по онова време „Градил Илия килия“. Но тъй като алкохол все пак не липсва, по някое време гостите се понапиват. И като резултат, тръгват да решават поредния битов проблем – да набият съседа Порязов, защото незаконно е завзел вилния парцел на баджанака Минчо. Уж има празник, но всичко, за което настоява един евентуален лиминален преход – любов, съпричастност, солидарност, уважение към ближния – активно е отречено от героите. Дори думите на партийното величие – другаря Недев, за бойната и политическата подготовка, увисват някак нелепо. Нито традиционните, нито комунистическите ценности имат място в този карнавал на делника и еснафството.

Така премина последното десетилетие на комунистическата власт. Тя вече не се стреми с всички сили да ни накара да живеем в една перманентна лиминалност, а се занимава с по-прагматични задачи. А пиенето и пеенето са предоставени на частната сфера, за да служат като „социален отдушник“ наред с футболната запалняковщина, семейните изневери и дори „градивната критика“ на самозабравили се партийни и държавни ръководители. Разбира се, до известни граници. Така поне гласи доктрината на идеологическия секретар на БКП Стоян Михайлов, която активно се пропагандира сред обшществото и изпълнява от органите на реда.

И тогава дойде промяната! Ритуалната сила на пеенето избухна с невиджана сила. Неговата способност да създава общности се дължи на факта, че в акта на пеенето,

индивидуалният глас винаги звучи в хор, независимо дали пее един човек, или цял народ (срв. Бахтин/Bahtin 1979, Neumann 1980). В акта на пеенето всеки отделен изпълнител произнася думите от първо лице единствено число, защото изразяват неговите собствени лични преживявания. Това, че думите са написани от някой друг, няма никакво значение. В същото време този, който пее в непосредствена близост до мен, изпитва същите чувства и изразява същите преживявания. Също от свое име. Така ние с него ставаме общност, без обаче да претопяваме индивидуалностите си в някаква обща маса, подобно на тълпа. Човек може да си представи огромната въздействена сила на една песен, която в един и същи момент се пее от един милион души, както това се случи на първия голям митинг на СДС на Орлов мост. Песни като „Развод ми дай!“, „Комунизмът си отива“, „Последен валс“ и др. оказаха много по-голямо сплотяващо въздействие, отколкото каквато и да е друга политическа пропаганда. И не на последно място, защото най-накрая върнаха на пеенето неговата ритуална същност, способна да извършва лиминален преход и да приобщава към големите човешки ценности.

По-късно, по време на политическите и социалните протести, по площадите зазвучаха бунтовните песни на Чинтулов и България се върна към времената на хъшовете в кръчмата на Странджата, пеещи „Боят настана, тупкат сърца ни“. Всъщност според Нойман, пеенето, освен способност да обединява в общност, притежава и т.нар. от него времезадържащ континуитет – независимо в кое време се пее една песен, всички, които я пеят, включително и тези, които са я пели преди повече от сто години, образуват една общност (Neumann 1980: 248).

И тази енергия обаче се изчерпа. Някъде след 2000 година пеенето престана да има тази огромна ритуална сила, която имаше в първите години на прехода. И така пеенето и пеенето отново се върнаха в частната сфера, за да се роди това, което ме подтикна да напиша статията – песента на Ивана „Празник всеки ден“.

И заглавието, и текстът на песента, съдържат някои знакови твърдения, върху които си струва да се замислим. Най-напред идеята за празника. Този празник, за който призовава песента, в никакъв случай не е празникът в традиционните общества, по време на който се извършват ритуалите на прехода, призвани да припомнят на общността базовите човешки и космически ценности, образуващи идеологическата спойка между хората, временно забравени в ситуацията на делника. Тук става дума единствено и само за сетивни изживявания. А идеята, че празникът трябва да е всеки ден, напомня за усилието на комунистическата власт да вкара живота в една перманентна лиминалност, която да не остави никакво място за нормалния делничен живот с неговите социални йерархии, грижи за материалното, статусни различия и др. под. Впрочем в текста на песента на този момент е обърнато специално внимание:

Летят лудо годините.
Кога ще им се радваме,
кога, ако не сега?
Пари – колкото толкова.
Късмет – колкото толкова.
Живеем един живот.
Само един живот!

Материалното не е интересно, делникът няма място в нашия живот, социалната структура е елиминирана. На тяхно място идва героичният порив за саможертва:

За вас давам душата си,
за вас давам живота си.
За вас – приятели.

Както знаем от Цветан Тодоров, готовността да пожертваш живота си в името на нещо е най-важното условие за проява на героичните добродетели. Целият въпрос обаче е в името на какво? Естествено, в името на колективната веселба с приятели, заедно с които да се радваме на сетивните удоволствия. И тук идва познатата формула:

Щом се пее и се пие, то е ясно, че сме ние.

Ей такъв живот обичам – празник всеки ден!

От лиминалния преход е останала само общността, в която всички сме заедно в едно колективно преживяване. Няма ги обаче ценностите на божествения закон, които да си припомним, а после да пренесем в социалната структура, когато лиминалният преход приключи и се върнем към всекидневния живот. Но нали не искаме да се връщаме към него? Нали за нас делник не съществува? И какво всъщност съществува?

ЛИТЕРАТУРА

- Бахтин 1979: *Бахтин, М. М.* Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство (Bahtin 1979: *Bahtin, M. M.* Estetika slovesnogo tvorchestva. Moskva: Iskusstvo).
- Веселовский 1940: *Веселовский, А. Н.* Историческая поэтика. Ленинград (Veselovskiy 1940: *Veselovskiy, A. N.* Istoricheskaya poetika. Leningrad).
- Живков 1981: *Живков, Т. Ив.* Фолклор и действителност. София (Zhivkov 1981: *Zhivkov, T. Iv.* Folklor i deystvitelnost. Sofia).
- Панов 2012: *Панов, Ал.* „Песни и стихотворения“ от Христо Ботев – структура, основни сюжети и символични образи. София: Диоген (Panov 2012: *Panov, Al.* „Pesni i stihotvoreniya“ ot Hristo Botev – struktura, osnovni syuzheti i simvolichni obrazi. Sofia: Diogen).
- Панов 2022: *Панов, Ал.* Мотивът „немили-недраги“ в българската литература от последната четвърт на XIX век. –В: Е-сп. за хуманитаристика X-XXI век „Дзяло“, XXII брой (Panov 2022: *Panov, Al.* Motivat „nemili-nedragi“ v balgarskata literatura ot poslednata chetvart na XIX vek. –V: E-sp. za humanitaristika X-XXI vek MDzyalo“, XXII broj).
- Тодоров 1998: *Тодоров, Цв.* На предела. София: Наука и изкуство (Todorov 1998: *Todorov, Tsv.* Na predela. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Търнър 1999: *Търнър, В.* Ритуалният процес. София (Tarnar 1999: *Tarnar, V.* Ritualniyat protses. Sofia).
- Neumann 1980: *Neumann, P-H.* Das Singen als symbolische Handlung. In: Merkur 383.